

Verslag studieverlof 2017 van Tom Rijken
Thema van de studieverlof periode is “Vrijzinnigheid”.
Begeleider is prof. dr. Rick Benjamins

Doel van het studieverlof thema “vrijzinnigheid”.

De verdieping in de vrijzinnigheid, met op de achtergrond de zoektocht naar de weg die wij binnen de Kapel in Hilversum zouden kunnen bewandelen.

Opzet van het studieverlof

Zes weken studieverlof – beschikbare studietijd 72 uur.

Bestudeerde boeken:

1. Rienk Klooster - Het Vrijzinnige Protestantisme in Nederland.
2. E.J. Meijering - Inspiratie uit de traditie.
3. Robert Hensen - Teksten van Paul Tilling.
4. Paul Rasor - Geloof zonder zekerheid.
5. Rick Benjamins, Jan Offringa, Wouter Slob - Liberaal Christendom
6. Rick Benjamins - Een en Ander / De traditie van de moderne theologie.

Totaal aantal te bestuderen pagina's 1.737

Inleiding

Aan het begin van het studieverlof heb ik aan mijn facebook vrienden gevraagd of zij in enkele woorden zouden willen vertellen wat voor hen “vrijzinnigheid” betekent. Dit netwerk bestaat uit mensen die geloven en ook mensen die helemaal niets met geloof hebben, maar zeker allen wel met het zingevings-element in hun leven onderweg zijn. Ik kreeg binnen 24 uur vijftientig heel mooie antwoorden.

Hierbij de reacties:

- Grenzeloos / inzicht en vertrouwen.
- Geloven zonder gehinderd te worden door dogma's. Een positieve vrijheid, namelijk liefhebben, saamhorigheid, open durven staan voor aanraking en inspiratie.
- Dat elk theologisch antwoord voorlopig is en betrekkelijk.
- Vrijheid, niet gebonden aan regels, maar wat is dan je leidraad binnen het geloof?
- De vrijheid om niet correct te zijn .
- Volg je hart en laat je inspireren door het zichtbare en onzichtbare.
- Open zijn voor wat er op je pad komt en daarin je hart volgen.
- De vrijheid om anders te denken. Gebaande wegen durven te verlaten. Durven is een werkwoord.
- De oer, de bron, de geest, dat wat leeft in ieder mens en misschien door God aan een ieder is gegeven.
- Openheid, vrij denken, respect, zelfstandigheid, compassie.
- Niet oordelen, openheid die ruimte geeft.
- Open minded..... je hart open zetten en het positieve ervaren wat op je afkomt.
- Christelijke inspiratie zonder dogma's / Spreken en handelen in liefde.
- Zonder oordeel, onvoorwaardelijke liefde.
- Vrij en zinnig geloven / Zelf vrij zijn en anderen vrij laten.
- Dat we mogen zijn wie we zijn.
- Persoonlijk geloof en hoop en gerechtigheid – ooit.
- Waardering en respect voor medemens en natuur.
- Kunnen kiezen voor een leven in geloof.

- Vrij van zin, vrij om te denken wat je wil.
- Het in volle vrijheid mogen spelen van het goddelijke spel in tekst en ritueel. Open horen en pogen te verstaan van andere ideeën en gedachten.
- Ik kan niets met deze vraag – heeft geloof ik met “gelovig-zijn” te maken.
- Lef / Grenzeloos / Inzicht en vertrouwen.
- Vrijheid van denken over het geloof.
- Kunnen kiezen voor een leven in geloof: dat god-in-ons-is en door ons tot leven kan worden gebracht in de relatie tot de ander, de wereld de aarde.

De conclusie die ik uit deze reeks antwoorden haal, is dat “vrijzinnigheid “ een mooi begrip is wat mensen op het gebied van zingeving en geloof in het leven ruimte geeft. Hierbij gaat het zeker niet in eerste instantie over geloofsvragen, maar veel meer van: hoe kan ik als mens, in openheid, in deze samenleving staan en van betekenis zijn voor de andere mens.

Bij de bestudering van de 1.737 pagina’s van de zes boeken liep ik aan tegen het dogmatisme, wat ook in de vrijzinnigheid toch nog steeds doortintelt. Zeker in de eerste helft van de 20ste eeuw wagen de theologen nog maar voorzichtig vrijzinnig te spreken, omdat men de orthodoxie vreest. Men blijft hangen in de kretologie rond de drie-eenheid, God de Vader, Jezus Christus en de Heilige Geest. In het boek van Meijering – Inspiratie uit de traditie - blijft men in de remonstrantse-gereformeerde traditie aan de linkerkant van de orthodoxie meespreken, maar krijgen we geen echte vrijzinnige gedachten te horen. Men waagt niet in de lijn van de grote grondlegger van het vrijzinnige denken, Schleiermacher, voort te gaan.

Gelukkig zijn er in het begin van de 20ste eeuw ook andere theologen, waarvan ik twee theologen uit de Remonstrantse en Doopsgezinde kring wil noemen, die wel concreet vrijzinnig kleur bekennen. Dit zijn ds. Roessingh en ds. Hoekstra, twee rechts-moderne theologen die voortbouwen op het Duitse Idealisme van de 19de eeuw. Als je hun theologische visie leest, dan komt er voor mij ruimte in de theologie en zijn wij de orthodoxie te boven gekomen oftewel hebben wij ons bevrijdt van het denken van de kerkvaders. Vanuit dit perspectief heeft de vrijzinnigheid in de 21ste eeuw ook echt een kans.

Personen die de vrijzinnigheid krachtig gestalte gegeven hebben.

Immanuel Kant

Als theoloog en filosoof de grondlegger van het vrijzinnige denken van de “verlichting”.

Voor hem bestond het geloof uit een onvoorwaardelijke moed om het goede te doen.

Als mensen gehoorzamen aan de zedewet, kun je daaruit afleiden dat ze impliciet in God geloven, ook als ze verder niet godsdienstig zijn. Je kunt zeggen de basis van het humanisme. Voor Kant was het goede:

“ een handeling kunnen wij goed vinden , als wij willen dat alle mensen handelen volgens dezelfde regel, die in deze handeling wordt uitgedrukt”.

Het predicaat “goed” komt daarbij alleen toe aan de “wil”, aan de innerlijke gezindheid van de mens.

“ Goed “ mag alleen heten de innerlijke vastbeslotenheid om steeds en onder alle omstandigheden datgene te doen waarvan ik overtuigd ben dat het gedaan behoort te worden. Eenvoudig gezegd:

goed mag alleen heten de gezindheid om de stem van het geweten trouw te blijven. Kernachtig gezegd: handel zo, dat het grondbeginsel van uw wil steeds kan gelden als beginsel van een algemene wetgeving.

In onze geest zit iets, dat meer is dan onze geest, omdat het universeel is, in onze geest is iets transcendentiaals aanwezig. Op grond van dit morele bewustzijn moest hij wel veronderstellen dat er een God is. God bleef bij Kant verder een grote onbekende.

Schleiermacher

Voor hem was God de eenheid van alle zijn. Voor Schleiermacher was het gevoel van de mens essentieel. De religieuze kennis, een innerlijk, niet-rationeel ervaringsvermogen dat hij gevoel noemde. We voelen intuïtief de uitwerking van het universum op ons en voelen ons geroepen daarop te reageren. Het gaat nu niet meer alleen om de rede, zoals bij Kant, maar het gaat tevens over een diepere laag in de mens, om het gevoel.

Als de religie door een transcendentiaal of bovenzinnelijk gevoel was verankerd in de diepte van de menselijke geest, die zich één kan voelen met de wereld, was het helemaal niet meer nodig om eerst een God te bewijzen waaraan je vervolgens kunt geloven. Hij probeerde zo een brug te bouwen tussen de christelijke theologie en de moderne cultuur. Het oergevoel, dat de verschillende religies in een verschillende vorm met elkaar delen is een gezamenlijk fundament dat verankerd is in het menselijke gemoed.

De ware bron van autoriteit in religieuze zaken is het individu zelf en niet een autoriteit van buitenaf. Oftewel de essentie van religie is niet het denken en handelen, maar de intuïtie en het gevoel. Wat intuïtief gevoeld wordt is niet God, tenminste niet de theïstische God uit de traditionele christelijke theologie, maar het universum of het oneindige. Ontvankelijkheid voor het universum. Mensen worden aangedaan of aangeraakt door het transcendente of oneindige dat in het universum tot uitdrukking komt.

Bij het mens-zijn hoort dus religie in de zin van een gevoel van volkomen afhankelijkheid van God. Tegelijk weet de mens dat er een kloof is tussen hem en God. Het overbruggen van die kloof geschiedt in de verlossing. Zie de christelijke theologie die daar een vorm voor heeft gevonden en er in prachtige mythische taal vorm aan heeft gegeven.

Hoekstra

Hoekstra geeft een reflectie op het gedachtegoed van Roessingh. De mens heeft een geestelijk leven en dit geestelijke innerlijke leven is onbetwifelbaar. Het innerlijke leven van de mens is het leven van God in de mens. God is het wezen van ons wezen, God is immanent, zodat wij God niet boven, of buitennatuurlijk mochten denken. Wij moeten inzien, dat er volstrekt geen waarborg voor het bestaan van een bovenzinnelijke wereld kan zijn, zolang wij de waarborg daarvoor niet vinden in het geloof aan de waarheid van ons eigen inwendig wezen.

Bijzonder is het dat er in onze Doopsgezinde Broederschap zo'n heldere vrijzinnige predikant/hoogleraar is geweest, waarvan zijn invloed verder weinig doorstraling in de broederschap heeft gehad.

Roessingh

Roessingh benadrukte, dat de theologie moest beginnen bij het geloofsleven in de menselijke geest en niet bij een werkelijkheid buiten die geest. In de diepe grond van de geest openbaart zich de hoogste norm, als het meest waarachtige Zijn, waar God de heilige wordt gevonden. De waarheid die wij zoeken is slechts te vinden in de eigen geest. Er is een waarheid van het eigen innerlijke wezen en daarop is het geloofsleven gericht. Vrijzinnig godsdienstig leven is erkennen dat ons doen en denken en zoeken op deze aarde wortels heeft in wat 'meer' is dan deze wereld, en pas verstaan wordt vanuit een 'hogere' wereld dan deze. Die hogere wereld meldde zich in onze geest. Daarbij is God in alle dingen, in natuur, geschiedenis, ziel, persoonlijkheid, samenleving, cultuur, etc. hij is de Geest die het al doortrekt.

Roessinghs geloofsvroomheid komt tot uiting in de prachtige begrippen van bekering en wedergeboorte en in een mooie vrijzinnige context:

- a. Bekering – ik moet, ik wil een ander mens worden en God zoeken.
- b. Wedergeboorte - God, maak mij een ander mens en schenk mij uw genade.

Door een bekering, door wedergeboorte, door gehoorzaamheid aan het geweten als de stem van God, kon iemand doen, wat hij natuurlijkerwijs nooit zou doen.

Met deze taal blijf je de verbinding met de protestantse traditie bewaren, wat waardevol geduid kan worden voor de oecumene. De mildheid van Roessingh is vertederend in een soms hard theologisch debat: “Laten wij eerbied hebben voor onze verscheidenheid, laten wij grenzeloze eerbied hebben voor de belijdenis van een ander, wanneer wij met de tact van eigen gelovig hart hebben begrepen, dat in dat woord, dat vreemde, ons onverstaanbare woord, het leven klopt van een mens, die God zocht en God gevonden heeft”.

Dat het evangelie ons de humaniteit van Jezus Christus voorhoudt is waardevol. Bij het begrip Jezus Christus moeten wij denken aan een oerbeeld uit de oudheid, een mythische verwoording.

Paul Tillich

Van Roessingh maak ik de sprong naar Paul Tillich in de 20ste eeuw. Hij bleef in zijn theologie verbonden met het Duitse idealisme (Kant en Schleiermacher). Tillich is een mens die door het leven is gevormd, door als veldprediker op het slagveld van de 1ste wereldoorlog, de waan van de vernietiging van mensenlevens in de loopgraven te hebben ervaren, dit heeft zijn leven bepaald.

De liberale/vrijzinnige gelovige kijkt niet vanuit de traditie naar de wereld, maar vanuit de wereld naar de traditie. Zijn mening is dan ook dat kerk en maatschappij bestemd zijn om één te worden. Zijn socialistische visie klinkt hierin door.

Het geloof is de moed om te zijn. Wij bestaan door de macht van het Zijn, en met het Zijn duidde Tillich God aan. De macht van het Zijn is een macht die voortdurend het niet-Zijn overwint. De mensen moeten het wagen om het niet-Zijn te boven te komen, dat is geloven. Gods stem spreekt daarbij door mensenstemmen. Het woord God is in dit spreken een symbool. God was niet een bovennatuurlijk wezen, maar een aanduiding voor de macht van het Zijn, het Zijn-zelf of de grond van het Zijn, waaraan alle Zijnden deelnemen.

Christendom van de 20ste eeuw is een religie met een mythische taal. Prachtig deze mythen die door de evangeliën heen tot ons spreken. Als voorbeeld noemt Tillich dat wij allen wel ergens een laadje of een doos hebben met voorwerpen uit het verleden die ons dierbaar zijn. Nu, zo zou je de mythen uit het evangelie ook dierbare beelden mogen noemen, die ons aan het hart liggen en ons helpen om het leven te duiden. De man van Nazareth werd symbool van Gods omzien naar de mens en dat werd in mythische verhalen vorm gegeven. Wat een rijkdom waarop Tillich dit verwoordt, dit helpt mij in mijn persoonlijk geloofsleven en dit helpt ons als vrijzinnige geloofsgemeenschap om in deze wereld van de 21ste eeuw onderweg te zijn.

Als wij het hebben over “een persoonlijke God” dan is dat een symbolische zegswijze, en niets meer dan dat. Symbolen hebben bij Tillich een reële inhoud, zij geleiden een gehalte, een kwaliteit, een kracht van het Zijn-zelf. Symbolen geven niet alleen te denken, zij laten ons ook participeren aan datgene waarnaar ze verwijzen. Het religieuze symbool dat Jezus als de gekruisigde is gestorven is het hoogste symbool van zelfopoffering, toewijding aan wat er onvoorwaardelijk toe doet. Het symbool van het kruis is zo een verwijzing naar het Zijn van God zelf in zijn mededogen – je zou het een sacramenteel symbool mogen noemen. Jezus is een mens geweest die door God geroepen is en een transformerende invloed op zijn medemens heeft uitgeoefend. Jezus Christus was daarin het symbool bij uitstek, omdat de goddelijke werkelijkheid in hem volkomen zichtbaar is geworden.

De kern van de kerkdienst/viering ligt in het samenkomen van mensen. Het heilige spel wordt gespeeld, met votum en zegen, zingen en bidden ect. Kerk is zo een oefenplaats om het leven goed te kunnen duiden, om zingeving te vinden. Een plek waar je met anderen zoekt naar humaniteit die God voor ogen staat in deze wereld. Kerken worden naarmate zij een gemeenschap van de Geest

representeren heilige gemeenschappen met een universele inclusiviteit, zonder daarbij hun identiteit te verliezen .

Beantwoording studieverlofvragen.

In aanloop naar deze studieverlofperiode heeft prof. dr. Rick Benjamins mij de volgende drie vragen aangereikt, om vanuit deze vragen een reflectie te geven op de gelezen literatuur.

I. Wat is vrijzinnige theologie?

Wat is daarvan een goede omschrijving en wanneer is een theologie wel of niet vrijzinnig?

Vrijzinnige theologie is vrijzinnig als zij zich bevrijd weet van het gedachtegoed van de kerkvaders, die de basis in de 3de tot 6de eeuw legden voor het geheel van de dogmatische/ systematische theologie. Bij Immanuel Kant ontmoeten wij een denken rond theologie, dat niet meer start vanuit de belijdenisgeschriften uit de oudheid, maar vanuit het filosofische denken over God. Kant weet zich vanuit de filosofie geheel vrij van het orthodoxe denkkader. En het is zijn leerling Schleiermacher die de vrijzinnige theologie een duidelijke richting geeft. Deze theologie vanuit het Duitse idealisme is voor mij een helder startpunt van de vrijzinnige theologie. Men start in het denken vanuit de mens, vanuit de beleving en het denken, om te komen naar verwoordingen van wat geloof zou kunnen betekenen.

Voor mij is het Roessingh die hierop een helder antwoord geeft:

“ Vrijzinnig zijn is erkennen dat ons doen en denken en zoeken op deze aarde wortels heeft in wat ‘meer’ is dan deze wereld, contact heeft met en pas verstaan wordt vanuit een ‘hogere’ wereld dan deze. Die hogere wereld meldde zich in onze geest. Dit houdt in dat wij Gods soevereiniteit moeten erkennen in ons innerlijk leven.”

In de hierboven verwoorde theologen geef ik weer, wat voor mij vrijzinnige theologie is. Ik start bij Kant en kom via Schleiermacher bij Hoekstra, Roessingh en Tillich uit. Zeker zijn er ook andere namen te noemen, maar in mijn studieverlof hebben zij de grootste indruk op mij gemaakt.

II. Wat is de geschiedenis van de vrijzinnigheid?

Welke perioden of welke ontwikkelingen kun je onderscheiden?

De vrijzinnigheid horen wij in de tijd van de kerkvaders al doorklinken in de 3^e en 4de eeuw n. Chr. Hierbij denk ik aan Pelagius die stelde: de mens heeft een vrije wil. Hij ontkende de erfzonde en daarmee dus ook de waarde van de kinderdoop.

Dan maak ik een sprong naar de 16de eeuw om uit te komen bij de anabaptisten die een weerwoord geven op de reformatie en de RK kerk.

Tevens horen wij in het begin van de 17de eeuw het remonstrantse geluid klinken van de vrije wil, als ook het Socianisme en de visie van de Unitariërs. Om uiteindelijk uit te komen bij Immanuel Kant die als theoloog en filosoof een duidelijke visie neerzet, waarop de theoloog Schleiermacher op vrijzinnig wijze doorborduurt. Kant en Schleiermacher bepalen zo de vrijzinnige theologie van de 19de eeuw. Zij nemen afstand van het zogenaamde God ‘buiten’ of ‘boven’ de wereld. Wij kunnen God niet met het verstand kennen, **maar Hij Is, als wij onze plicht - het goede - doen.**

Als ik drie perioden zou willen duiden in de vrijzinnigheid, dan kom ik uit bij:

- a. Pelagius / 4de eeuw - De mens heeft een vrije wil.
- b. Anabaptisten / 16de eeuw - bijbel centraal, met de Bergrede als kerngedachte.
- c. Duitse Idealisten 18de eeuw - Kant en Schleiermacher.

Uiteindelijk stelt men wel, dat eigenlijk Schleiermacher de 'vader' van de vrijzinnige theologie genoemd mag worden.

Garrie Dorrien zegt: Ondanks alle, vaak onverdiende, kritische aanvallen in de loop van de twintigste eeuw geloof ik dat de vrijzinnige theologie sinds de reformatie de meest creatieve en invloedrijke theologische traditie was en nog altijd is.

De immanentie van god is tot op de dag van vandaag een centraal aspect van de vrijzinnige theologie. Je zou kunnen stellen dat alle mensen een aangeboren religieus gevoel bezitten, dat de basis vormt van de ware religie. Deze ware religie komt door alle godsdiensten heen tot uiting.

Voor mij klinkt in de geschiedenis van eind 20ste eeuw pas echt het vrijzinnige denken door in onze Nederlandse context. De oud-liberale theologie van de 19de en voor een deel ook nog aan het begin van de 20ste eeuw, blijft maar vasthouden aan een bovennatuurlijk godsbeeld en in een historische opstanding van Jezus Christus, hetgeen in het vrijzinnige denken eigenlijk helemaal niet meer relevant en aan de orde was.

III. Tegen welke theologische vragen is de vrijzinnigheid opgelopen, of loopt ze nu aan? Hoe wordt de vrijzinnigheid aanwijsbaar uitgedaagd door sociale kwesties, tegenwerpingen of ontwikkelingen?

Veel mensen komen naar vrijzinnige gemeenschappen om zich te bevrijden van wat ze vaak omschrijven als de verstikkende eenheidsleer van de orthodoxie. Daarin gaat religieuze vrijzinnigheid gepaard met een bereidheid geloof zonder zekerheid te belijden. Daar loopt de vrijzinnigheid ook aan tegen haar probleem. De mensen in de geloofstraditie zoeken zekerheid in een onzekere wereld. We zien daarin de groei in de evangelische kerken en de worsteling van ons als vrijzinnige kerken om tot groei te komen.

Daar de mens niet zonder zingeving kan leven hebben wij religie nodig om ons leven te kunnen duiden. Vrijzinnigheid is daarin een wijze van denken, een houding, een gemoedstoestand. Vrijzinnigheid is vrij van onverdraagzaamheid. Het is een open geloofsvisie, die start vanuit compassie, van een staan naast de andere gelovige mens met zijn of haar visie. Hierin ligt voor ons ook een kracht naar de toekomst toe.

In de vrijzinnigheid ligt een grote nadruk op de individuele autonomie, wat uiteindelijk iedere gemeenschapszin zeer uiteen drijft. Een probleem van de vrijzinnigheid van de 20ste eeuw is haar vrijblijvendheid.

Een vraag die ik bij Paul Tillich tegenkom is dat hij stelt:

Dogmatiek spreekt van wat er volstrekt toe doet. Ik begrijp deze stelling niet, daar juist voor mij in de theologie de bevrijding van de dogmatiek er ruimte komt om met zingeving bezig te zijn los van beelden die belemmerend zijn (erfzonde / uitverkiezingsleer / etc. - blz. 88 boek Robert Hensen – Teksten van Paul Tillich). In de dogmatiek gaat het om de waarheidsvraag, die juist in de zingeving voor de mens helemaal niet essentieel hoeft te zijn.

Conclusie

De waarde van dit studieverlof ligt voor mij in het gegeven, dat ik mij mocht verdiepen in de vrijzinnige theologie, zoals die in mijn opleiding in de 80er jaren van de vorige eeuw aan het doopsgezind seminarium niet aan de orde is geweest. Dit is ook logisch tegen het klimaat waarin het

doopsgezind seminarium zich in die tijd theologisch bevond. Zelf bevond ik mij in de 80er jaren van de vorige eeuw ook nog veel meer op de evangelische flank van het doperdom. In mijn proces als theoloog heb ik daarin een weg mogen bewandelen, die ik zelf als bevrijdend en waardevol ervaar. Voor mij is het een bevrijdend proces om mij met de inhoudelijkheid van de vrijzinnige theologie te hebben mogen bezig houden. Graag wil ik voor het tweede deel van mijn studieverlof in 2018 hier een verdiepende stap in maken.

Helder is voor mij geworden, dat wij in onze vrijzinnige geloofsgemeenschappen (en specifiek als de Kapel in Hilversum, maar zeker ook als doopsgezinde gemeenten binnen onze Nederlandse Broederschap) veel meer vanuit het zingeving-perspectief met elkaar moeten spreken en de geloofsvragen veel meer mogen laten rusten, totdat deze vragen op een ander en later moment aan de orde kunnen komen. Mensen komen een vrijzinnige geloofsgemeenschap binnen, omdat men op zoek is naar zingeving voor het leven en juist de geloofsgemeenschap een plek is waar men met andere zoekende mensen onderweg kan zijn. Laten wij zo als zin-zoekers onze weg bewandelen.

Tom Rijken, 23 juni 2017